

Fyrilestur: “Hví hava ljóðbøkur so stóran týdning?”

Eftir Elina Brimheim Heinesen

Endamálið við Ljóðbókataenastuni hjá Landsbókasavninum er at geva fyrst og fremst fólki við serligum tørvi – t.v.s. blind, sjónveik, orðblind, vanfør, lesiveik o.o. – møguleika fyri at lurta eftir einum so umfatandi og fjølbroyttum úrvali av føroyskum bókum sum gjørligt – alt frá skúlabókum til skaldsøgur, yrkisbøkur og barnabøkur.

Sbrt. Bókasavnslógin og Upphavsrættarlógin hevur Ljóðbókataenastan rætt til at framleiða eina og hvørja bók til ljóðbók, so fólk fáa atgongd til so nógv teksttilfar sum gjørligt í ljóðformati. Sum er, framleiðir Ljóðbókataenastan bara ljóðbøkur á fløgum, sum so kunnu fáast til láns á bókasøvnunum, umframt at Bókamiðsølan fær nøkur eintøk at selja til bókahandlar.

Talið av orðblindum og lesiveikum sum heild í Føroyum er ongantíð staðfest, men um so er, at somu viðurskifti gera seg galdandi í Føroyum sum í londunum kring okkum, ið vit vanliga samanbera okkum við, verður roknað við, at umleið 5 til 7 % (onkur metir upp í 10 %) av íbúgvunum eru orðblind ella so mikið lesiveik, at tey hava tørv á ljóðbókum, sbrt. umboðum fyri Felagið fyri lesi- og skriviveik.

Altjóða sáttmálin hjá ST frá 2006 um rættindi teirra, ið bera brek, ásetir, at allir borgarar skulu hava trygd fyri líka atgongd til alt, so sum útbúgving, kunnandi tilfar, bókmentir og aðrar mentanarligar upplivingar.

Okkara grannalond hava rættað seg eftir hesi áseting við at verkseta serligar skipanir til fólk við serligum tørvi. Í Danmark hava tey NOTA, sum hevur uml. 130.000 limir (har av uml. 350 føroyskar limir), umframt eReolen.dk. Í Íslandi hava tey Hljóðbókasafn Íslands. Allir aðrir brúkarar fáa atgongd til ljóðbøkur umvegis bókasøvn, bókhandlar ella aðrar handilsligar talgildar tænar, har ein kann melda seg til fast hald – vanliga fyri uml. 130 kr. um mánaðin fyri óavmarkaða atgongd til allar tær ljóðbøkur, tænararnar bjóða.

Í Føroyum er eingin atgongd til at lesa føroyskar ljóðbøkur á netinum, sum er, so Føroyar eru langt afturúrsgildar á hesum øki. Og tað er ein samfelagsligur trupulleiki. M.a. tí nógv ung eru, sum hvørki eri undir útbúgving ella í arbeiði – t.d. tí tey ikki hava nóg góðar lesiførleikar. Sbrt. NOTA.dk eru t.d. umleið 80.000 ung undir 30 ár í Danmark, sum ikki eru farin undir at útbúgva seg ella ikki hava fingið starv á arbeiðsmarknaðinum. Tey flestu av hesum ungu mangla grundleggjandi førleikar at lesa.

Eingin orsøk er til at halda, at hetta er so nógv øðrvísi í Føroyum. Hetta er ein trupulleiki, tí í dag seta arbeiðsgevarar stóðugt hægri krøv til útbúgvingarstøðið hjá arbeiðstakarum. Flest fólk kunnu uttan iva semjast um, at tað er umráðandi at tryggja, at so nógv sum gjørligt gerast virkin á arbeiðsmarknaðinum. Tí er tað í samfelagsins áhuga, at *lesitrupulleikar ikki gerast ein forðing fyri, at fólk fara undir útbúgvingar ella gerast virkin á arbeiðsmarknaðinum*. Ein betri og ómakaleysari atgongd til ljóðbøkur kann gerast ein týðandi íblástur og hjálp, sum kann stuðla teimum lesiveiku í at fara í holt við eina útbúgving, soleiðis at tey seinni økja um sínar møguleikar fyri at fáa stórv.

Ein annar málbólkur, sum er vaksin nógv seinastu árin, eru útlenskir tilflytarar. Tey hava torført við at læra seg føroyskt, um ikki hósandi miðlatilfar finst á føroyskum til teirra. Við at gera ljóðtilfar atkomuligt, sum kann brúkast til undirvísing í føroyskum máli, kann Ljóðbókatenastan vera við til at stuðla samlaginingina av útlendingum í Føroyum.

Ein nýggjur málbólkur kundi havt stóra gleði av føroyskum ljóðbókum á netinum – nevniliga útisetar – ikki minst tey, sum hava børn. Børnini kundu fingið nógv burturúr at lurta eftir føroyskum barnabókum á netinum. Duga tey føroyskt, eru størri sannlíkindi fyri, at familjan hevur lættari við at flyta heim.

Altjóðagerðin økir í heila tikið um trýstið uttanífrá á føroyskt mál og mentan – ikki minst á málmenningina hjá børnum. Kappingin við útlensk miðlatilboð er hörð, og føroyskt er í stórari undirlutan, tá tað kemur til útboð av tilfari á móðurmálinum – ikki minst til børn og ung. Henda gongdin hevur varpað ljós á týðningin av at varðveita føroyskt mál, mentan og samleika – og her spæla ljóðbøkur eisini ein týðandi leiklut.

Nógv ynskja at lurta eftir ljóðbókum, t.d. tá tey ferðast til arbeiðis millum bygd og bý – ella tá tey vilja gera okkurt annað samstundis, sum tey lurta eftir ljóðbókum, so sum at rudda, vaska, binda, renna, mála hús og mangt annað. Um menningin innan ljóðbókanýtslu í Føroyum fylgir menningini uttanfyri Føroyar, so fer eftirspurningurin eftir ljóðbókum at vaksa nógv komandi árin – tó treytað av, at fólk fáa eins lætta atgongd til ljóðbøkur, sum fólk hava uttanlands.

Her eru nakrar av niðurstøðunum frá eini stórari kanning í 2017 av ljóðbókanýtslu í USA og í Stórabretlandi:

- Ljóðbøkur eru skjótast vaksandi parturin í talgilda forlagsídnaðinum. USA hevur størsta marknaðin fyri ljóðbøkum. Í 2017 vóru ljóðbøkur seldar fyri 2,5 mia. dollarar har í mun til 2,1 mia. dollarar í 2016.
- 26 % av amerikanarum hava lurtað eftir eini ljóðbók seinastu 12 mánaðirnar.
- Talið av framleiddum ljóðbókum í USA er vaksið við 33,9% frá 2016 til 2017.
- E-bókasølan er minkað við 5%, men økta sølan av ljóðbókum hevur vígað væl ímóti hesi afturgongd.
- Ljóðbøkur gerast alt betri umtóktar millum ung. 48% av øllum ljóðbókabrákarum eru undir 35 ár.
- Ljóðbøkur eru við at gerast so væl umtóktar, at summi bókaforløg eru farin alt meira yvir til heilt at leypa prentaðu bókinu um, fyri bara at geva bøkum út sum talgildar ljóðbøkur.
- Ljóðbókabrákarar lósu ella lurtaðu í meðal eftir 15 ljóðbókum seinasta ári, og 77 procent av teimum, sum oftast lurtaðu eftir ljóðbókum, vóru samd í, at ljóðbókurnar hjálptu teimum at lesa bókurnar lidnar.
- Tær størstu orsøkirnar til, at fólk njóta at lurta eftir ljóðbókum er sbrt. kanningini at:
  1. Tey kunnu gera okkurt annað, meðan tey lurta.
  2. Til ber at lurta eftir ljóðbókum allastaðni, um talan er um ljóðbókaappu til snildfonir t.d.
  3. Tey njóta, at onkur lesur fyri teimum.
- Alt fleiri ljóðbókabrákarar siga, at tey oftast brúka teirra fartelesfon til at lurta eftir ljóðbókum við – tvs. 29 procent í 2017 í mun til bara 22 procent í 2015.

- Tey flestu lurta eftir ljóðbókum heima (57 procent), meðan bilurin er tað staðið, har tey lurta næstmest eftir ljóðbókum (32 procent).
- 68 procent av teimum, sum javnan lurta eftir ljóðbókum gera tað, meðan tey gera ymiskt annað heima – so sum at baka (65 procent), at íðka kroppsvenjning (56 procent) ella fáast við ymiskt handarbeiði ella handverk (36 procent).

Í Danmark gerast ljóðbøkur eisini alt betri umtóktar, so har tykist sama rák at gera seg galdandi. T.d. er útlánið á eReolen.dk av talgildum bókum 1.5 mió. um árið og veksur. Útlánið av prentaðum bókum liggur til samanberingar um 27.5 mió. um árið. Talið av brúkarum eReolen.dk um árið er uml. 300.000. eReolen ræður yvir uml. 9.200 bøkur eftir avtalu við umleið 250 bókaforløg.

Ein dansk kanning, sum Megafon gjørdi fyri TV2 Nyhederne og Politiken í 2017, vísir, at danir flest ynskja atgongd til eina slíka tænaðu. 77 % siga seg vera samd í, at bókasøvnini framhaldandi skulu hava eina tænaðu sum eReolen.dk. 7 % eru ósamd, 11 % eru hvørki samd ella ósamd og 7 % vita ikki.

Á heimasíðuni hjá Bibliotekernes Projektbank skrivur Aarhus Kommunes Biblioteker:

“Interessen for netlydbøger boomer. (...) Selv om vi kun har ca. halvt så mange netlydbøger som e-bøger på eReolen, ligger udlånet meget højere end for e-bøger. Lydbøger når ud til nye målgrupper for bibliotekerne og bidrager til at skabe nye læsere/lyttere.”

Eingi hagtøl finnast um ljóðbókanytslu í Føroyum, men eingin orsök er til at halda, at vøksturin ikki eisini ger seg galdandi í Føroyum, har so nógv hava atgongd til og brúka internetið sera aktivt. Uttan iva kemur vøksturin av, at seinastu árinu eru útlendskar tænaðar farnar at veita nógv lættari og skjótari atgongd til ljóðbøkur. Eitt nú Audible, Tunein, Overdrive og Scribd, umframt eReolen og Mofibo í Danmark. Hesar tænaðar veita tó ikki atgongd til ljóðbøkur á føroyskum.

Av tí at alt færri eiga fløguspælarar, er eftirspurningurin eftir ljóðbókum á fløgu í minking. Tað er nógv lættari og skjótari at lurta eftir útlendskum ljóðbókum á netinum. Um einki verður gjørt fyri at økja um føroysku talgildu tilboðini á netinum skjótt, er sannlíkt, at føroyskar bøkur detta heilt burturímillum. Tá hetta hendir - og tey, sum kanska hava allarmest brúk fyri ljóðbókum, eru fyri vanbýti - kann tað í síðsta enda vera vandi fyri, at tað gongur út yvir málmenningina í Føroyum sum heild.

Um føroyskt mál og mentan ikki skal avmaktast undir flóðalduni av útlendskum talgildum tilboðum, sum skola inn yvir føroyska samfelagið í dag, er alneyðugt at veita tíðarhóskandi og viðkomandi tænaðar til brúkararnar á teirra mest brúktu pallum. Føroyingar sum heild hava tørv á betri, lættari og skjótari netatgongd til tær bøkur, ið verða útgivnar á føroyskum – eins og fólk í okkara grannalondum hava til bøkur á teirra málum. Um ynskt verður at stuðla málmenningini og hækka vitanarstöðið í Føroyum – ikki minst millum tey 5 - 10 % av fólkinum, sum eru lesiveik – er neyðugt, at avvarðandi myndugleikar raðfesta ljóðbókaøkið hægri, so møguleikin hjá øllum borgarum fyri at útbúgva seg og fáa arbeiði verður líka stórur.

Álit um ljóðbøkur og e-bøkur varð latið landsstýrismanninum í Mentamálum í februar 2015. Í álitinum varð mælt til, at ljóðbókataænaðan skal mennast, m.a. skal ein talgildur miðlapallur fyri

ljóðbøkur mennast. Ynskiligt var, at hesin miðlapallur bæði skal kunna læna út og selja ljóðbøkur og e-bøkur til alt Føroya fólk. Hetta kann ikki bíða meira, tí færri og færri eiga fløguavspælarar. Fólk skilja ikki, hví tað enn ikki er gjørligt at lurta eftir føroyskum ljóðbókum á netinum.

Men tað er ikki bara-bara at stovna eina ljóðbókataenastu á netinum. Bókaforløgini og rithøvundar stúra fyri, at tað gongur ov nógv út yvir søluna av e- og ljóðbókum, um tað verður ov lætt hjá fólki at lána bøkurnar ókeypis. Hin vegin halda bókasøvnini t.d. í Danmark, at ov nógv avmarkingar forða teimum í at fáa lesarar til at brúka e- og ljóðbøkur. Tað hevur ikki gjørt málið minni fløkt, at tað haraftrat eru komnar handilsligar stroymingstænar, har fólk fyri eitt haldaragjald fáa netatgongd til túsundavís av bókum.

Spurningurin er, hví ikki bara lata handilsligar tænar um at taka sær av atgongd á netinum til talgildar bøkur. Men Bibliotekarforbundet í Danmark t.d. vísir m.a. á, at hesar tænar ofta velja tað “populera” fram um annað og hava handilsligan áhuga í at fáa fólk til at lesa ávísar bøkur, sum tey hava keypt bíliga – ella tey kunnu hava avtalur um fyrri pengar at taka ávísar rithøvundar fram um aðrar. Spurnartekin verður sett við, um tað er so gott, at handilsligar tænar halda eyga við, hvat fólk lesa, og rætta útboðið inn eftir handilsligum áhugamálum. Bibliotekarforbundet heldur, at allar bøkur eiga at vera líka atkomuligar, uttan at onkur tæna, sum fyrst og fremst hevur vinning fyrri eyga, skal blanda seg uppí.

Summi føroysk bókaforløg hava roynt seg við at framleiða sínar bøkur sum ljóðbøkur, men tað hevur ikki borið seg, tí marknaðurin er so lítil í Føroyum, og torført er at kappast við bíligu útlendsku ljóðbókaprísirnar. Staðfestast kann, at henda framleiðsla kann ikki nøkta tørvin í øllum førum, sum er. Ljóðbókataenastan hevur einans megnað at framleitt ein lítlan brotpart av bókum, sum koma út, til ljóðbøkur.

Feløg og onnur, sum umboða ljóðbókabrúkarar, hava í fleiri ár gjørt vart við, at verandi framleiðsla og útbreiðsla av ljóðbókum samsvarar als ikki við veruliga tørvin. Alt fleiri yngri brúkarar spyrja eftir tænum á netinum at lurta eftir ljóðbókum við, so sum t.d. appur til teldrar og fartelesir. Tað er her fólk ferðast í dag, tá tey vilja hava kunning, upplýsing og undirhald. Neyðugt er at hava fyrilit fyrri marknaðarstýrdu menningini og fyrilit fyrri einum brúkarumhvørvi, har væntanin um skjóta avgreiðslu innan talgildar tænar gerst alt meira vanlig og neyðug. Kravið um, at føroyskar ljóðbøkur og e-bøkur verða gjørdar atkomiligar á talgildum miðlapallum, sum brúkararnir brúka mest í dag, veksur bara dag um dag.

Í grannalondum okkara fór umskiftið frá ljóðbókum á fløgu til talgildar ljóðbøkur á netinum longu fram fyrri umleið 10-12 árum síðan. Her eru Føroyar langt afturúrsgldar, og einki røktist fyrri, at ein talgildur miðlapallur fyrri føroyskar ljóðbøkur kemur enn, tí sum vera man, er ikki ókeypis at nýstovna talgildar tænar. Henda verksetan kostar eina størri upphædd, sum ikki kann takast av verandi játtan, um framleiðslan av ljóðbókum skal haldast á sama stigi. Alneyðugt er tí við eini einstakari eykajáttan til hesa verksetan. Eingin orsök er til ikki at gera hesa íløgu sum skjótast, tí í longdini verða ljóðbøkur bíligari at framleiða og miðla frammyvir, verður hetta gjørt.

Lógar- og fíggingargrundarlagið hjá Ljóðbókataenastuni má endurskoðast, dagførast og tillagast í mun til veruliga tørvin á ljóðbókum og í mun til tøkniligu menningina og tann altjóðagjørdar veruleikan,

vit liva í í dag. Neyðugar avtalur og sáttmálar, sum skulu leggja støðið undir framhaldandi ljóðbókaarbeiðnum, mugu eisini samráðast uppá pláss við samstarvspartar, so sum forløg, rithøvundar, upplesarar o.o. Spurningurin er, hvør skal skipa fyri hesum og gera arbeiðið, tí orkan, førleikar og heimildir eru ikki til hetta innan verandi karmar.

Sum nú er, er bara eitt partíðar starvsfólk sett í Ljóðbókataenastuni 30 t. um vikuna. Og Landsbókasavnið ræður ikki yvir starvsfólkum, sum hava serfrøði innan KT og lögfrøði. Og spurningurin er, hvørjar heimildir Ljóðbókataenastan / Landsbókasavnið hevur til at samráðast og gera sáttmálar. Um veruligi tørvurin á ljóðbókum skal nøktast á hóskaðmiðlapallum, og málið í tilmælinum frá 2015 um at geva minst 25% av føroyskum bókum út sum ljóðbøkur røkkast, so er eingin ivi um, at núverandi játtan á fíggarlógini til ljóðbøkur má hækast. 25% svarar til uml. 50 ljóðbøkur, sum hvør kostar í minsta lagi 20-25.000 kr. at framleiða – tvs. 1,2-1,5 mió. kr. tilsamans bara í framleiðslu. Játtanin hevur higartil verið upp til 700.000 kr. og tað er íroknað lønina til ljóðbókafyrstøðufólkið.

Ljóðbókataenastan má í minsta lagi ráða yvir háltannað til tvey ársverk, umframt fáa nóg mikið av fígging til, at framleiðslan kann koma upp á nevndu 25 prosentini, og soleiðis at meira tíð og orka kann setast av til neyðuga miðlan og marknaðarføring av ljóðbókum eisini. Og harumframt fáa lögfrøðiliga serfrøði til at fáa rættarlig viðurskipti uppá pláss og fáa KT-serfrøði til at verkseta talgilda útlánstænaðu/netmiðlapall til e- og ljóðbøkur.

Tað ber illa til at reka eina effektiva ljóðbókataenastu í longdini uttan at greiða fæst á rættarlaga og fíggarliga grundstøðið undir tænaðuni. Neyðugt er at vita nógv meira nágreint, hvat ætlanin er við Ljóðbókataenastuni frammyvir politiskt - væl neyvari enn tað, sum arbeiðsbólkurin kom fram til í álitinum frá 2015. Neyðugt er ikki minst at vita, hvørji minstukrøv mugu vera til eina nøktandi ljóðbókataenastu, og at tryggja, at fíggingin samsvarar við ætlanirnar.

Hetta er tað, sum pallborðsluttakararnir vónandi kunnu koma eitt sindur nærri inn á, hvussu hetta eigur at verða gjørt frammyvir, so vit kanska kunnu gerast eitt sindur klókari eftir hendan fundin.